

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

V Yazı

Hüseyn Bayqaranın fikrinə görə, türkçülüyn milli ideoloqları ilə yanaşı, Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatında romantizim (H.Cavid, M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiq və b.) və realist (C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, M.Ə.Sabir, F.B.Köçəri və b.) ədəbi məktəbin nümayəndələri də mühüm rol oynamışlar: "Azərbaycan türklərinin milli azadlıq, mütərəqqi mədəniyyət mücadiləsində bu romantik ədib və şairlər xalqın arzularını, ideyalarını və bu ideyaları gerçəkləşdirmək, həyata keçirmək üçün səy edən, hətta həyatlarını qurban verən millət qəhrəmanlarını bədii əsərlərində dilə gətirib, xalqı ruhlandıraraq onlara milli azadlıq mübarizələrini həyata keçirmək üçün rəhbərlik etmişdilər. Azərbaycanda romantizm cərəyanı ilə yanaşı çox qüvvəli, realist və Azərbaycan xalqının coğrafi çevrəsindən xarici aləmə köçmək həvəsi göstərərək, öz kökü üzərində tarixi keçmişi və ənənələri qaynaşaraq öz milli azadlıq və mütərəqqi mədəniyyət məsələlərini həll etməkdə böyük səy göstərən, düha dərəcəsində enerjili və qabiliyyətə sahib ədib, şair və yazarların təmsil etdikləri realist ədəbi məktəbi vardı".

Çox təəssüf ki, yanlış olaraq SSRİ dövründə bəzi tədqiqatçılar özəlliklə, Azərbaycan Türk romantizminin nümayəndələrini mütərəqqi və mürtece adı altında iki qrupa ayırmışlar. Guya, mürtece romantiklərin əsas nümayəndəsi də Ə.Hüseynzadə olmuşdur. Şübhəsiz, bu cür bölgünün aparılmasında əsas məqsəd Azərbaycan Türk romantizminin nümayəndələrinin milli ideyaya münasibətlərini pərdələmək idi. Bu baxımdan hesab edirik ki, 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli əlamətləri özündə əks etdirən mütərəqqi Azərbaycan Türk romantizmi (Ə.Hüseynzadə, M.Hadi, H.Cavid, A.Səhhət, A.Şaiq və b.) olmuşdur. Şübhəsiz, bizi burada daha çox maraqlandıran milli romantizmin nümayəndələrinin milli ideyaya, o cümlədən islamlaşmaq, türkləşmək, qərbəlmək və Azərbaycan türkçülüynə münasibətidir. Baykara yazırdı: "İrticaçı, mühafizəkar yazarlara və onların müdafiə edən irtica zümərəsinə qarşı Azərbaycan romantiklərinin eturazı və mübarizəsi o zaman azərbaycanlılar arasında böyük başarı qazanmışdır".

Hüseyn Bayqaranın dünyagörüşündə türkçülük və azərbaycançılıq

H.Bayqaranın fikrincə, ancaq milli romantizmin nümayəndələri Azərbaycan türklərinin təkə maariflənməsi ilə kifayətlənməmişlər: "Azərbaycan türklərinin hüquqlarına, hürriyyət və istiqlalıyyətlərinə qovuşması üçün mücadiləyə də səsləmişlər. Onların fikrincə, mütərəqqi cəmiyyət elmsiz, irfansı olmaz. Elmi-irfanı olan toplum isə irəliləyər, uclar və başqa toplu-

lənmesində böyük xidmətləri olan realist ədəbi məktəbinin səyləri Azərbaycan sərhədlərini aşaraq Orta Asiya ölkələrinə qədər yayılmışdır. Baykara yazırdı: "Mən bu məktəbin Azərbaycan mədəniyyətində oynadığı rolu, ensiklopedistlərin Fransada inqilabdan əvvəl oynadıkları rola bənzətmək istəyirəm. Həqiqətən, Azərbaycan realist məktəbinə mənsub olanlar en-

çox da fərqlənirdi. Bu yolu tutan Axundzadə əvvəlcə İslam mədəniyyətindən, daha sonra Türk mədəniyyətindən imtina etmişdir. C.Məmmədquluzadə, Ə.Qəmküsar və onlarla həmfikir olanlar İslam münasibətdə birmənalı şəkildə Axundzadənin yolunu davam etdirdiyi halda, milli mədəniyyət məsələsində bir qədər ehtiyatlı mövqə tutmuşlar. Ancaq o da maraqlıdır ki, bu mütəfəkkirlər milli mədəniyyət məsələsində ümumtürk ruhunu deyil, daha çox Rus-Avropa-Qərb ideoloqlarına sərf edən xüsusiyyəti qəbul etmişlər. Belə ki, milli mədəniyyət məsələsində ümumtürk ruhlu türk ədəbiyyatını, türk tarixini, türk dilini müdafiə etməmiş, daha çox lokanik tarix və dildən çıxış etmişlər. Hər halda, onların ortağ türk dili əvəzinə, məhəlli türk dilini müdafiə etmələri, eyni zamanda ortağ əlifbanın aradan qaldırılması

lar arasında özünəliyi yeri əldə etmək üçün öncə haqqını, hürriyyətini, istiqlalını almağa çalışır, ölür, öldürür, ən nəhayət də qurtuluşa çatır".3 Başqa sözlə, onlar Azərbaycan türklərinin milli azadlıq, milli mədəniyyət mücadiləsində xalqın arzularını, ideyalarını və bu ideyaları gerçəkləşdirməyə çalışmaları tərənnüm etmişlər.

Onun fikrincə, Azərbaycan romantikləri əsərlərində sinfi məsələyə də geniş yer vermişdir. Bu mənada, fəhlə sinfi şüurunun bolşeviklər tərəfindən Azərbaycana gətirilməsi hekayəsi başdan-baş uydurmadır. Çünki Hüseyn Cavid və başqalarının əsərlərində istismar edənərlə istismar olunanlar mövzusunda toxunulmuşdu. Ancaq bu dövrdə türk işçiləri və kapitalist-

siklopedistlərdən Didro və Dalambərin (1751-1752-ci illərdə) çap etdikləri kimi bir ensiklopediya nəşr etdirmişlər. Təkə "Molla Nəsrəddin" in ətrafında toplaşan Azərbaycan yazarları xalq üçün ondan daha çox işlər görmüşdülər".

Bizcə, realistlərdən C.Məmmədquluzadə, Ə.Qəmküsar cəmiyyətin yarılarını sağaltmaq məsələsində daha real mövqə tutmaqla yanaşı, ancaq bəzi hallarda ifrata varmışlar. Xüsusilə, onların radikal mövqedən çıxış edənləri milli və dini dəyərlərə, o cümlədən bu dəyərləri müdafiə edən və onların əsasında birləşməyi vacib hesab edən islamçılara və türkçülərə münasibətdə ifrat varmışlar. Bu ifratçılıq isə, bəzi realistlərin sonra-

Xüsusilə də H.Baykara sələflərinin yolu ilə davam edərək 19-cu və 20-ci əsrlər Azərbaycan mədəniyyətini və fəlsəfəsini daha dərinləndirən və sistemli şəkildə tədqiq etməyə çalışmışdır. Onun burada əsas məqsədi təxminən iki əsr ərzində Azərbaycan mədəniyyəti və fəlsəfəsində baş verənləri analiz etmək və ictimaiyyətə çatdırmaq idi. Baykara hesab edirdi ki, Azərbaycanın milli istiqlalının təsadüfi olması fikrini aradan qaldırmaq üçün onun mədəniyyətini və fəlsəfi irsini öyrənmək lazımdır. Yəni, milli istiqlalın təsadüfdən ortaya çıxmadığını, sadəcə itirilmiş bağımsızlığın yenidən qazanıldığını ortaya qoymaq gərəkdir

prosesində müəyyən əməkləri da nılmazdır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, bu gün mühacir həyatı yaşamış aydınlar M.Ə.Fəsalzadə, Ə.Tobçubaşov, M.B.Məmmədzadə, N.Şeyxzamanlı, A.İdirim o cümlədən H.Bayqaranın mədəni-fəlsəfi irsini öyrənməyə daha çox ehtiyac var. Çünki onlar vaxtilə Sovet Rusiyasının müstəmləkəsi altında olan bir toplumun milli ruhunun və dünyagörüşünün yox olmasına üçün böyük ölçüdə mücadilə vermişlər. Özəlliklə, yeni dövrdə Azərbaycanın müstəqillik tarixinin fəlsəfəsini yazanların əməyi bu sahədə çox əhəmiyyətlidir. Əgər bir toplumun milli tarix, milli ədəbiyyat və milli fəlsəfə anlayışı yoxdursa, onun milli varlığı da təhlükə altındadır. Bu an-

lamda mühacir aydınlarımızın böyük bir qismi Azərbaycan Türk ədəbiyyatı, Azərbaycan Türk tarixi, Azərbaycan Türk fəlsəfəsi və mədəniyyətini qorumaq üçün vətəndən kənar yaşamağa məcbur olduqları ölkələrdə milli-mədəni savaş aparmışlar.

Xüsusilə də H.Baykara sələflərinin yolu ilə davam edərək 19-cu və 20-ci əsrlər Azərbaycan mədəniyyətini və fəlsəfəsini daha dərinləndirən və sistemli şəkildə tədqiq etməyə çalışmışdır. Onun burada əsas məqsədi təxminən iki əsr ərzində Azərbaycan mədəniyyəti və fəlsəfəsində baş verənləri analiz etmək və ictimaiyyətə çatdırmaq idi. Baykara hesab edirdi ki, Azərbaycanın milli istiqlalının təsadüfi olması fikrini aradan qaldırmaq üçün onun mədəniyyətini və fəlsəfi irsini öyrənmək lazımdır. Yəni, milli istiqlalın təsadüfdən ortaya çıxmadığını, sadəcə itirilmiş bağımsızlığın yenidən qazanıldığını ortaya qoymaq gərəkdir.

H.Bayqaranın mədəni-fəlsəfi irsinin əsas cəhətlərini ümumiləşdirərək, belə qənaətə gəlmək olar ki, onun yaradıcılığında Azərbaycan Milli İdeyasının yaşadılması kontekstində, Azərbaycan mədəniyyətinin, fəlsəfəsinin tədqiqi və təbliği dayanmışdır. Başqa sözlə, onun Azərbaycan mədəniyyəti və fəlsəfi ilə bağlı araşdırmaları Azərbaycan Milli İdeyası ilə sıx bağlı olmuşdur. Baykara hər bir əsərində mədəniyyət və fəlsəfənin problemlərini araşdırmaqla yanaşı, dövrün onun qarşısında qoyduğu çətinlikləri də ifadə etməyə çalışmışdır. Bu mənada, SSRİ rejiminin Azərbaycan mədəniyyəti və fəlsəfəsinə qarşı yürütdüyü "sovet beynəlmiləçiliyi" ideyasını Baykara həmişə tənqid atəşinə tutmuşdur.

Eyni zamanda, o, bacardığı qədər bir tərəfdən "sovet beynəlmiləçiliyi"nin iç üzünü açıb göstərməyə çalışmış, digər tərəfdən isə Azərbaycan mədəniyyətini və fəlsəfəsini obyektiv şəkildə dünya ic-

Xüsusilə də H.Baykara sələflərinin yolu ilə davam edərək 19-cu və 20-ci əsrlər Azərbaycan mədəniyyətini və fəlsəfəsini daha dərinləndirən və sistemli şəkildə tədqiq etməyə çalışmışdır. Onun burada əsas məqsədi təxminən iki əsr ərzində Azərbaycan mədəniyyəti və fəlsəfəsində baş verənləri analiz etmək və ictimaiyyətə çatdırmaq idi. Baykara hesab edirdi ki, Azərbaycanın milli istiqlalının təsadüfi olması fikrini aradan qaldırmaq üçün onun mədəniyyətini və fəlsəfi irsini öyrənmək lazımdır. Yəni, milli istiqlalın təsadüfdən ortaya çıxmadığını, sadəcə itirilmiş bağımsızlığın yenidən qazanıldığını ortaya qoymaq gərəkdir

timaiyyətin nəzərinə çatdırmağa çalışmışdır. Bu baxımdan onun A.A.Bakıxanov, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi və başqa klassiklərimizə həsr etdikləri saysız-hesabsız məqalələri onların dünyagörüşlərinin doğru şəkildə cəmiyyətə çatdırılmasında da mühüm rol oynamışdır.

H.Baykara Azərbaycan Türk mədəniyyətinə əvəzsiz töhfələr vermiş, Azərbaycan milli ideyası prinsipindən bir an olsun belə geri çəkilməmişdir. Əksinə, onun üçün Azərbaycan Türk mədəniyyəti öyrənmək və tədqiq etmək, rus kommunizminin saxta mahiyyətini açıb göstərmək Azərbaycan Milli İdeyasını yaşatmaq və Milli İstiqalala nail olmaq üçün ən ümdə vasitələr olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur